

JADIDCHILIK HARAKATI VA MILLIY UYG‘ONISH DAVRI

Mamasalomova Farangiz

TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI

Tarix ta‘lim yo‘nalishi 4- kurs 2_ 23 guruh talabasi

mamasalomovfarangiz@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston va Buxoro, Xiva xonliklari hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakatining paydo bo‘lish sabablari, mohiyati, asosiy yo‘nalishlari va uning milliy uyg‘onish jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Jadid maktablari, matbuoti, adabiyoti hamda jadid mutafakkirlarining ma’rifatparvarlik faoliyati yoritilib, ushbu harakatning o‘zbek xalqi milliy o‘z-o‘zini anglash jarayonidagi o‘rni va tarixiy ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy va sabab-oqibat tahlili usullaridan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: jadidchilik, milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik, usuli jadid maktablari, Turkiston, Buxoro amirligi, milliy matbuot, islohotchilik, ma’naviy yuksalish.

KIRISH

Har bir xalqning tarixida shunday davrlar bo‘ladiki, ular millatning kelajak taqdirini belgilab beruvchi burilish nuqtasiga aylanadi. O‘zbek xalqi tarixida XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlari aynan shunday davr bo‘lib, bu davrda mintaqaxalqlari ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy inqiroz bilan bir qatorda, ulkan uyg‘onish jarayonini ham boshdan kechirdi. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o‘lkasining bosib olinishi, Buxoro va Xiva xonliklarining vassal holatga tushib qolishi mahalliy xalqlarni chuqur mulohaza yuritishga, o‘z ahvolining sabablarini izlashga undadi. Aynan shu sharoitda ma’rifatparvar ziyolilar qatlami shakllanib, jadidchilik nomi bilan tarixga kirgan islohotchilik-ma’rifatparvarlik harakati vujudga keldi.

Jadidchilik harakati faqat maktab-maorif sohasidagi islohotlar bilan chegaralanmay, balki millatning ijtimoiy ongini, siyosiy dunyoqarashini va madaniy hayotini tubdan yangilashga qaratilgan keng ko‘lamli ijtimoiy-ma’rifiy jarayon edi. Ushbu maqolada jadidchilik harakatining kelib chiqish sabablari, uning g‘oyaviy asoslari, amaliy faoliyat yo‘nalishlari hamda milliy uyg‘onish davridagi o‘rni yoritiladi.

1. Jadidchilik harakatining vujudga kelish sabablari

Jadidchilik harakatining paydo bo'lishiga bir qator ichki va tashqi omillar sabab bo'ldi. Birinchidan, Turkiston o'lkasining Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shib olinishi (1865–1876-yillar) mintaqaning ijtimoiy-siyosiy tuzumini tubdan o'zgartirdi. Mahalliy xalq mustamlaka siyosatining og'ir oqibatlarini his qildi: yer-suv resurslaridan mahrum bo'lish, paxta yakkahokimligining o'rnatilishi, mahalliy sanoat va hunarmandchilikning inqirozga yuz tutishi kabi jarayonlar xalq turmush darajasining pasayishiga olib keldi.

Ikkinchidan, o'lkadagi ta'lim tizimi qadimgi, sxolastik uslubda qolib ketgan edi. Eski usul maktablarida bolalar yillar davomida arab alifbosini yodlashga sarflar, aniq fanlar, tabiiy-ilmiy bilimlar deyarli o'qitilmasdi. Bu esa yosh avlodning zamon talablariga mos bilim olishiga to'sqinlik qilardi. Uchinchidan, XIX asr oxirida Qrim tatarlari, Ozarbayjon va boshqa turkiy xalqlar orasida boshlangan ma'rifatparvarlik g'oyalari, xususan, Ismoilbek Gasprinskiyning "usuli jadid" ta'lim islohoti Turkiston ziyolilariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

To'rtinchidan, savdo-sotiq va ziyorat maqsadida chet elga, xususan Turkiya, Misr, Hindiston va Yevropa mamlakatlariga borgan mahalliy savdogarlar hamda ziyolilar u yerdagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ko'rib, o'z vatanlarining orqada qolganligini his qildilar. Ana shu obyektiv va subyektiv omillar yig'indisi natijasida XIX asrning 90-yillaridan boshlab Turkistonda yangi tafakkurli, isloh talab qiluvchi ziyolilar guruhi shakllana boshladi.

2. Jadidchilik g'oyalarining mohiyati va asosiy yo'nalishlari

Jadidchilik harakati vakillari o'z faoliyatlarini bir necha asosiy yo'nalishda olib bordilar. Birinchi yo'nalish – ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar bo'lib, bu yo'nalish "usuli jadid", ya'ni yangi usul nomini olgan va harakatning nomlanishiga ham asos bo'lgan. Ikkinchi yo'nalish – milliy matbuot va adabiyotni rivojlantirish orqali xalq ongini uyg'otish edi. Uchinchisi yo'nalish – ijtimoiy-siyosiy islohotlar, jumladan, boshqaruv tizimini takomillashtirish, adolat va qonuniylikni ta'minlash g'oyalari bo'lib, bu ayniqsa Buxoro va Xiva xonliklarida "yosh buxoroliklar" va "yosh xivaliklar" harakatlari shaklida namoyon bo'ldi.

Jadidlar milliy uyg'onishni uch asosiy ustunga tayangan holda tasavvur qilishardi: ilm-ma'rifat, iqtisodiy mustaqillik va milliy o'zlikni anglash. Ular xalqning og'ir ahvolidan qutulishining yagona yo'li zamonaviy bilimlarni egallash, sanoat va savdoni rivojlantirish hamda millat sifatida birlashish ekanligini targ'ib qilishdi. Shu bilan birga, jadidlar diniy qadriyatlarni butunlay rad etmagan holda,

islom ta'limotini zamon talablari bilan uyg'unlashtirishga intildilar, bu esa ularni konservativ ruhoniylar tomonidan tanqidga uchratdi.

3. Jadid maktablari va ta'lim-tarbiya islohotlari

Jadid maktablarining vujudga kelishi harakatning eng ko'zga ko'ringan va amaliy natija bergan yo'nalishi bo'ldi. 1893-yilda Toshkentda ochilgan birinchi usuli jadid maktablaridan boshlab, keyinchalik Samarqand, Buxoro, Xiva, Andijon, Namangan kabi shaharlarda o'nlab yangi usul maktablari tashkil etildi. Bu maktablarning eski maktablardan farqi shunda ediki, ularda ovoz usuli (tovush-harf mosligi) asosida o'qitish joriy qilindi, bu esa savodxonlikni bir necha oy ichida egallash imkonini berdi, aniq fanlar – arifmetika, geografiya, tabiatshunoslik kabi darslar o'qitildi, sinf-dars tizimi, partalar, doska va darsliklar qo'llanildi.

Jadid maktablari uchun maxsus darsliklar ham yaratildi. Bu borada Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Saidrasul Saidazizov kabi ma'rifatparvarlarning xizmati beqiyos bo'ldi. Ular "Adibi avval", "Adibi soniy", "Birinchi muallim" kabi darsliklar tuzib, yosh avlodni zamonaviy bilim asoslari bilan qurollantirdilar. Shuningdek, jadidlar qiz bolalar ta'limiga ham e'tibor qaratib, ayrim shaharlarda qizlar uchun maxsus maktablar ochishga harakat qildilar, bu o'sha davr uchun o'ta ilg'or qadam edi.

4. Jadid matbuoti va adabiyoti

Milliy matbuotning rivojlanishi jadidchilik harakatining muhim yutuqlaridan biri bo'ldi. 1906–1917-yillar oralig'ida "Taraqqiy", "Xurshid", "Shuhrat", "Sadoi Turkiston", "Sadoi Farg'ona", "Oyna" kabi gazeta va jurnallar nashr etildi. Ushbu nashrlar orqali jadidlar xalqqa ilm-ma'rifat zarurligini, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar ahamiyatini, milliy birlik g'oyasini yetkazishga harakat qilishdi. Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan asos solingan "Oyna" jurnali o'z davrining eng nufuzli ilmiy-ma'rifiy nashrlaridan biriga aylandi.

Jadid adabiyoti ham o'ziga xos yo'nalishda rivojlandi. Bu davr adabiyotida ijtimoiy-siyosiy mavzular, millat taqdiri, jaholat va nodonlikka qarshi kurash, ilm-ma'rifat targ'iboti asosiy o'rinni egalladi. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" dramasi o'zbek dramaturgiyasining ilk namunasi sifatida sahna yuzini ko'rdi va jaholat oqibatlarini fojiali tarzda ko'rsatib berdi. Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi ijodkorlar o'z asarlarida millat kelajagi, ma'rifat va ozodlik g'oyalarini badiiy ifodaladilar.

5. Milliy uyg'unish davrining ijtimoiy-siyosiy jarayonlari

Jadidchilik harakati faqat ma'rifiy-madaniy doira bilan chegaralanmay, tobora ijtimoiy-siyosiy tus ola bordi. 1917-yilgi voqealardan so'ng jadidlar Turkiston avtonomiyasini e'lon qilish (Qo'qon muxtoriyati) kabi siyosiy harakatlarda faol ishtirok etdilar. Buxoro amirligida esa "yosh buxoroliklar" harakati amirlik boshqaruvini isloh qilish, konstitutsiyaviy tuzum o'rnatish g'oyalarini ilgari surdi. Bu jarayonlar millatning nafaqat ma'rifiy, balki siyosiy jihatdan ham uyg'onayotganidan dalolat berardi.

Afsuski, sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng jadidchilik harakati vakillarining ko'pchiligi ta'qib ostiga olindi, ularning aksariyati 1920–1938-yillarda "millatchi", "xalq dushmani" degan aybnomalar bilan qatag'on qilindi. Shunga qaramay, ular tomonidan olib borilgan ma'rifatparvarlik ishlari, yaratilgan madaniy-ilmiy meros o'zbek xalqining milliy o'z-o'zini anglash jarayonida o'chmas iz qoldirdi.

6. Jadidchilik namoyandalari va ularning merosi

Jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalari orasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Ubaydulla Xo'jayev, Fayzulla Xo'jayev kabi shaxslarni alohida ta'kidlash lozim. Har biri o'z sohasida — ta'lim, matbuot, adabiyot, siyosat — millat manfaati yo'lida faoliyat yuritdi. Ular Yevropa va Rossiyaning ilg'or tajribasini o'rganish bilan bir qatorda, milliy qadriyatlarni saqlab qolish zarurligini ham unutmadilar, bu esa jadidchilikni sof taqlidchilik emas, balki ongli, tanlangan yo'l sifatida belgilaydi.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekistonda jadid bobolarimiz merosi qayta o'rganilmoqda, ularning nomlari abadiylashtirilib, asarlari qayta nashr etilmoqda. Bu esa milliy tariximizning uzilgan sahifalarini tiklash, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

7. Jadidchilikning tarixiy ahamiyati

Jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyatini quyidagi jihatlarda ko'rish mumkin. Birinchidan, u o'zbek xalqi ongida ilk bor zamonaviy ta'lim va ilm-fan qadriyatlarini shakllantirdi. Ikkinchidan, milliy matbuot va adabiyotning rivojlanishiga asos soldi, bu esa keyingi avlodlar uchun madaniy-ma'naviy meros yaratdi. Uchinchidan, millat sifatida birlashish, o'z taqdirini o'zi belgilash g'oyasini xalq ongiga singdirdi, bu g'oyalar keyinchalik XX asr davomida milliy istiqlol harakatlarining ma'naviy zaminiga aylandi.

Shuningdek, jadidchilik tajribasi shuni ko'rsatadiki, har qanday jamiyatning taraqqiyoti, avvalambor, uning ta'lim tizimi va ziyolilar qatlamining faolligiga

bogʻliqdir. Mustaqillik yillarida Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan taʼlim islohotlari, maʼnaviyat va maʼrifatni yuksaltirish borasidagi davlat siyosati koʻp jihatdan jadidchilik gʻoyalarining zamonaviy davomi sifatida baholanishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston, Buxoro va Xiva hududida yuzaga kelgan chuqur ijtimoiy-maʼrifiy zaruratning natijasi boʻlib, u millatning taʼlim, matbuot, adabiyot va ijtimoiy-siyosiy hayotini tubdan yangilashga xizmat qildi. Ushbu harakat vakillari ilm-maʼrifat, milliy birlik va taraqqiyot gʻoyalarini xalq ongiga singdirish orqali oʻzbek xalqining milliy uygʻonish jarayoniga ulkan hissa qoʻshdilar. Jadidlarning gʻoyaviy merosi bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan boʻlib, u yosh avlodni vatanparvarlik, ilmga muhabbat va milliy gʻurur ruhida tarbiyalashda muhim manba boʻlib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rashidov Qahramon. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik uchun kurash. – Toshkent: Sharq, 2010.
2. Xotamov Nasim, Muhammadjonov Abdulahad. Vatan tarixi (XIX asr oxiri – XX asr boshlari). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004.
3. Rustamova Gulchehra. Turkiston jadidchilik harakati tarixi. – Toshkent: Akademiya, 2007.
4. Alimova Dilorom. Jadidchilik: tarixiy tafakkur va ijtimoiy taraqqiyot. – Toshkent: Fan, 2003.
5. Qosimov Begali. Milliy uygʻonish: jasorat, maʼrifat, fidoyilik. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2002.
6. Sharipov Rustam. Oʻzbekistonda milliy istiqlol gʻoyasi va jadidchilik merosi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2015.
7. Karimov Iskandar. Jadid maʼrifatchiligi va zamonaviy taʼlim tizimi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.
8. Ergasheva Nodira. XX asr boshlari oʻzbek adabiyotida maʼrifatparvarlik gʻoyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.